

О.С. Терзі¹, О.О. Гудков²

¹Макіївський економіко-гуманітарний інститут, Україна

²Макіївська міська гімназія, Україна

РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ І СВОБОД У РОБОТАХ М. ДРАГОМАНОВА

У роботі аналізуються погляди відомого українського вченого другої половини XIX століття М. Драгоманова. Робиться висновок про необхідність завоювання політичних прав і свобод для подальшого економічного звільнення пригнобленого народу, з метою захоплення державної влади в майбутньому.

Ключові слова: політико-правові погляди, сфера реалізації, Українська держава.

На сучасному етапі розвитку України як соціальної демократичної правової держави з чітким курсом євроінтеграції дослідження історичної правової спадщини українського народу має важливе значення. Ідеологічні здобутки українських вчених-філософів в XIX ст. сьогодні знаходяться в тісному зв'язку з реаліями нинішньої дійсності, станом політичної свідомості українського народу та питаннями верховенства права. Ім'я М. Драгоманова незмінно перебуває на вустах сучасних дослідників та не потребує презентації, особливо у річницю 170-річчя від дня народження вченого, яка відзначалася у 2011 році. Тому огляд деяких аспектів творчої спадщини вченого набуває особливої актуальності в умовах конституційного реформування та євроінтеграції України. Питання загальної характеристики політико-правової ідеології XIX ст. підіймаються в роботах О.Ф. Скакун [1], М.П. Бойко [2], особливої уваги заслуговують праці вчених, які безпосередньо вивчають праці М. Драгоманова: А.М. Круглашов [3], В.Г. Сокурєнко [4], А. Андрусак [5], В. Андрущенко [6].

Метою даної роботи є дослідження політико-правових поглядів М. Драгоманова у сфері реалізації політичних прав і свобод в умовах розбудови майбутньої Української держави наприкінці XIX століття.

Одним із найважливіших напрямків політико-правової концепції Драгоманова була ідея політичної свободи. Відданість та наполегливість вченого ідеалам політичної свободи, визнання цінності прав людини і громадянина, його намагання примирити ідеали національної свободи і гуманізму в рамках громадянського суспільства не можуть залишитись без уваги.

Вчений вважав, що політична свобода є найважливішою запорукою розвитку людини, нації та держави на демократичних і гуманних засадах. Тим більше, М. Драгоманов надав терміну «політична свобода» розширеного тлумачення, у своїх працях він змальовував, які конкретно права складають повноту політичної свободи, якими нормами вони повинні бути гарантовані, які саме інституції держави покликані забезпечувати неухильне виконання цих законів.

Безперечно автор також розглядав роль громадян, корпорацій та громадських асоціацій у захисті і подальшому розвитку основних прав і свобод. Обґрунтування ідеї політичної свободи, роз'яснення прав і свобод у рамках конституційного ладу майбутньої конфедеративної держави М. Драгоманов висвітлював у «Вільній Спілці», а саме у конституційному проекті «Вольный Союз – Вільна Спілка. Проект заснування Статуту українського суспільства». Зокрема, у цій роботі відображено ідею зміни політичного режиму

із самодержавства на демократичний режим, перетворення унітарного устрою на децентралізований та створення системи місцевих органів влади. Безперечно основним пріоритетом та фундаментом нової держави повинні стати широкі права людини і громадянина та політична свобода.

Зміст рядків програми товариства «Вільна Спілка» чітко формує позицію автора про те, що Україна зможе рівноправно конкурувати з іншими вільними і демократичними націями Європи тоді, коли її політичний лад буде збудований на базі неухильного дотримання основних прав людини і громадянина та повазі до принципів політичної свободи. Ставлення автора до ідеї політичної свободи пояснюється у декількох рядках з програми товариства: «Цілі загальногромадянські: а) права людини і громадянина, – як необхідна умова особистої гідності та розвитку; б) самоврядування, – як основа для руху до соціальної справедливості; в) мета окремо-національна; г) політична свобода, – як засіб повернення української нації до родини націй культурних».

Особливе ставлення Драгоманова до держави із самодержавною формою правління висвітлено у статті «Турки внутрішні і зовнішні» [7]. «Держава, в якій під видом самодержавства панує сваволя чиновників, в якій навіть в податковій системі існують станові привілеї, в якій панує система насильницького обрусіння усіх неросійських елементів, поліцейська охорона панівної церкви і немає самої елементарної особистої недоторканості... – така держава не може ревнісно слугувати справі свободи і самоврядування...», – саме тут можна простежити наявність спільних рис та болючих проблем, вирішення яких сьогодні також потребують уваги – це привілейоване становище чиновників та зловживання ними владою; наявність гарантій особистої недоторканості тільки на папері, відсутність повної їх практичної реалізації; безкарність протизаконної діяльності правоохоронних інституцій та інше. На прикладі розвинутих демократичних держав М. Драгоманов пропонував боротися із сваволею чиновників через незалежну судову систему: «...права ці повинні бути доповнені підпорядкуванням чиновників загальному суду, до якого повинен отримати можливість притягти їх кожний, чиї інтереси порушив чиновник своїми діями і розпорядженнями...», – підкреслював вчений.

До пропозицій вченого стосовно забезпечення основних прав і свобод у новій демократичній державі також слід віднести реформування виборчої системи та місцевого самоврядування, в якому базисною ідеєю діяльності федеративної держави були громади, а саме «вільні спілки вільних людей, об'єднаних для спільної справи». Треба відзначити, що теорія громади посідає значне місце у творчій спадщині Драгоманова. Громада у М. Драгоманова є первинною ланкою організації суспільного життя. Стосунки між громадами мають базуватися на федеративних засадах. Федерація утворюється в результаті децентралізації управління державою, що сприяє обмеженню можливого свавілля з її боку, з громад як більш дрібних суспільних об'єднань. У своїй державно-правовій концепції він пропонував парламентську державу з засадами самоуправління, яка впливала б на соціальну та економічну сфери, надавала б ваги просвітництву і законодавству, а ті, в свою чергу, уможливили б реформаційні зрушення. Драгоманов виступає за самостійні сильні обласні органи влади, які б мали певну незалежність від центральної влади і діяли на автономних самоврядних засадах. Самоврядування має здійснюватися різними зборами, яким були б підзвітні посадові особи [8, с. 33].

Виступаючи з ідеями політичної свободи, вчений наполягав на впровадженні прав людини і громадянина, недоторканості тіла для принизливих покарань і смертної кари, недоторканості особи і житла для поліції без судової постанови, недоторканості приватних листів і телеграм, недоторканості національності у приватному і публічному житті, сво-

боді вибору місця проживання і занять, релігійній свободі, свободі товариств і об'єднань, праві цивільного і кримінального позову проти службових осіб і установ за незаконне порушення інтересів особи [9].

Одним із засобів боротьби із негативними проявами тогочасної держави вчений вважав розвиток української освіти. Він наголошував на гарантіях свободи художньої і наукової творчості для національної духовної еліти, якою мислитель вважав інтелігенцію. Розвиток української нації, відновлення культурної і соціальної повноцінності життя українського народу вчений вбачав у наданні свободи друку і зборів, свободи науки і навчання. М. Драгоманов, перебуваючи більшість життя в еміграції, на власному досвіді знав, що саме для вченого-мислителя може означати свобода друку, відстоюючи зазначені права для українців, автор був вільним від поліцейських і цензурних обмежень, тому гостро відчував нагальність існуючої на батьківщині проблеми.

На українську інтелігенцію та на її вклад у науку вчений покладав великі надії. Він вважав, що наука має бути заснована на принципі «вільної науки», тобто не може бути ніяких обмежень щодо творчої діяльності особистості, переслідувань особи за її переконання. За подібним принципом має формуватись і освітня галузь. Драгоманов засуджував тогочасну систему української освіти, коли існувала цензура і певні заборони на знайомство із тими чи іншими здобутками світової цивілізації, насамперед, західно-європейської культури. У зв'язку з цим, вважав вчений, і гальмувався розвиток освітньої галузі.

Зі свого боку М. Драгоманов розгортав бурхливу літературну діяльність у зарубіжних російських і українських виданнях, а також у прогресивній українській пресі Галичини за політичне звільнення народів Російської імперії, утвердження конституційних прав і свобод для її народів.

Боротьбу за особисту, суспільну і державну свободу, виражаючи одним словом, М. Драгоманов називав лібералізмом. Він багато писав про лібералізм, стверджуючи, що лібералізм дуже корисний для соціалізму. Боротьба за політичні свободи – це початковий момент боротьби за соціалізм. М. Драгоманов вважав, що суспільне значення боротьби за політичні права і свободи полягає у тому, що лібералізм повинен прокласти шлях до соціалізму. Розв'язання економічних питань має здійснитись на основі вже розв'язаних політичних проблем. Таким вчений бачив лібералізм. Своє бачення на розвиток ідеї свободи і боротьби за політичні права в Росії автор виклав головним чином у дослідженні «Лібералізм і земство в Росії».

Безперечно, громадсько-політична і науково-просвітницька діяльність М. Драгоманова мала важливе значення в розвитку суспільно-політичної думки в другій половині XIX століття і є однією з яскравих сторінок історії та культури. Вона дала підґрунтя для розвитку національної свідомості українців, зміцнила їхні позиції в прагненні до незалежності. Висвітлюючи мету національного розвитку, Михайло Драгоманов намагався наповнити національні традиції сучасним суспільно-політичним змістом. На думку вченого, чільним серед завдань визвольного руху України було її повернення до сім'ї вільних і культурних європейських народів, до цінностей та засад сучасної цивілізації, з розвитком якої була міцно пов'язана Україна в минулому. Наголошуючи на життєвій необхідності «європеїзації» українського національного руху, М. Драгоманов тим самим тільки логічно з'єднував розірвану історію України з часами невпинних перемог національно-визвольних рухів народів Європи [10, с. 10]. Минуле і майбутнє вітчизни бачились вченому в європейському суспільно-політичному просторі, він тому й закликав земляків не перебільшувати реального значення рис національної «окремленості» українців від сусідніх народів, а бачити за цими зовнішніми рисами спільні інтереси та тенденції загально-

європейської інтеграції [11]. Впевнений в тому, що єдиний слухний шлях поступу українців – це рух до європейської цивілізації, М. Драгоманов не тільки теоретичні орієнтири цієї мети накреслював, а й усім своїм талантом ученого, публіциста, політичного діяча служив їй.

Підводячи підсумки можна констатувати, що Михайло Петрович Драгоманов був видатною, складною і суперечливою постаттю. Це була людина європейської освіти і широких демократичних поглядів. Громадська діяльність і творча спадщина вченого забезпечили йому особливе місце в історії суспільно-політичної і правової думки не тільки в Україні. Його можна назвати творцем своєї рідної конституціоналістичної теорії, палким прихильником збагачення вітчизняної політики й права цінностями світового досвіду. М. Драгоманова можна вважати засновником національної політології, істориком політичних вчень. Саме він створив нарисні праці про розвиток політичних ідей, захист прав та свобод у країнах Західної Європи, всебічно розглянувши теорію освіченого абсолютизму, лібералізму і запозичивши низку основних прогресивних положень із декількох напрямків, подав концентроване обґрунтування своєї конституційно-правової доктрини. Драгоманову вдалось визначити принципово важливі теоретичні орієнтири, запропонувати нове бачення політичної свободи у суспільстві.

Досліджені та розглянуті матеріали надають можливість зробити висновок про те, що наукова спадщина відомого українського вченого другої половини 19 століття М. Драгоманова, його філософські погляди та запропоновані перетворення в українському суспільстві можуть і сьогодні стати основою для побудови спільноти вільних людей – громадянського суспільства в нашій державі. Концепція науковця про федерацію вільних слов'янських народів може бути використана для майбутнього реформування територіального устрою сучасної України, якщо виникне така необхідність. Аналізуючи погляди деяких політиків, які також бачать майбутнє України як федеративної держави, не можна не враховувати соціально-економічні, культурні та етнічні розбіжності між різними частинами Української держави. Саме такий підхід надасть можливість, виходячи з концепцій М. Драгоманова, запобігти можливим конфліктам на етнічному підґрунті.

Крім того, слід додати, що в Україні, як і раніше, значна частина населення – це селяни. Сучасні фермери також прагнуть найкращих умов для ведення господарства, зважаючи на сьогоднішні конституційні реформи наукові концепції вченого можуть бути використані у реформуванні агропромислового комплексу України, зміцненні його законодавчої бази.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скакун О.Ф. Политическая и правовая мысль на Украине (1861 – 1917) / Скакун О.Ф. – Х. : Изд-во при ХГУ, 1987. – 157 с.
2. Бойко М.П. Гуманістичний аспект формування національної культури України в умовах глобалізації (в контексті ідей Кирило-Мефодіївського товариства, Д. Донцова, М. Драгоманова) : [монографія] / Дніпродзержинський державний технічний університет / Бойко М.П. – Дніпродзержинськ : ДДТУ, 2008. – 260 с.
3. Круглашов А.М. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова/ Круглашов А.М. – Чернівці : Прут, 2000. – 487 с.
4. Сокурєнко В.Г. Демократические учения о государстве и праве на Украине во второй половине XIX века / Сокурєнко В.Г. – Львов : Изд-во Львовского университета, 1966. – 264 с.
5. Андрусяк А. Теоретичні основи прав людини в працях Михайла Драгоманова / А. Андрусяк // Право України. – 1993. – № 1. – С. 33-35.
6. Андрущенко В. Велич Михайла Драгоманова / В. Андрущенко // День. – 2006. – № 104. – 30 червня ; № 109. – 7 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/290619?idsource=164490&mainlang=ukr>. – Назва з екрана.

7. Євтушенко О.Н. Концепція М. Драгоманова щодо ролі самоврядної громади в системі державних відносин / Т. Лушагіна // Наукові праці. Державне управління. Політологія. – Вип. 117. – 2010. – С. 32-36.
8. Круглашов А.М. Політичні ідеї Михайла Драгоманова : автореф. дис. д-ра політ. Наук : 23.00.01 / НАН України. Ін-т політ. і етносоц. дослідж. – К., 2002. – 39 с.
9. Безродний Є.Ф. Світова класична думка про державу і право : навч. посібник / Є.Ф. Безродний. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 400 с.
10. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // Українська державницька ідея : антологія політичного традиціоналізму / [укл. О. Шокало]. – К. : МАУП, 2007. – С. 78-80.
11. Драгоманов М. Вибране / Драгоманов М. – К. : Наукова думка, 1991. – 317 с.

Е.С. Терзи, А.А. Гудков

Развитие политических прав и свобод в работах М. Драгоманова

В статье анализируются взгляды известного украинского ученого второй половины XIX века М. Драгоманова. Делается вывод о необходимости завоевания политических прав и свобод для дальнейшего экономического освобождения угнетенного народа, с целью захвата государственной власти в будущем.

Ключевые слова: политико-правовые взгляды, сфера реализации, Украинское государство.

O.S. Terzi, A.A. Gudkov

Development of Political Rights and Freedoms in the Works of M. Dragomanov

The article analyses the views of outstanding Ukrainian scientist of the second half of XIX century M. Dragomanov. The author comes to the conclusion of the necessity to gain political rights and freedoms for further economic liberation of oppressed people with the aim to seize state power in the future.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2013.